

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. ОНОМАСТИКА

УДК 811.161.2'282.2 (045)

DOI: 10.31651.2226-4388-2019-27-77-84

СЛОВНИК СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРОК: ГЕОГРАФІЯ РЕЄСТРОВИХ СЛІВ

*Г. І. Мартинова, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: ganmart@meta.ua

ORCID: 0000-0002-8033-075X

У статті актуалізовано потребу видання словника середньонаддніпрянських говірок, представлено основні положення концепції його укладання та специфіку реєстру й тлумачення лексем. Закцентовано увагу на одному із засадничих принципів цієї лексикографічної праці – репрезентації поширення реєстрових слів за групами середньонаддніпрянських говірок (центральні, північні, східні, західні, південні) чи вказівка на поширення в усьому ареалі, що вможливорює лінгвогеографічна характеристика досліджуваного континууму. За ареальним принципом у реєстрі словника відображено диференціацію на непротиставні лексичні діалектні відмінності, що репрезентують традиційну матеріальну та духовну культуру середньонаддніпрянців, і протиставні, реалізовані в лексичних, семантичних, словотвірних, фонетичних, акцентних і граматичних варіантах реєстрових слів. Такий підхід представлено в словникових статтях, де лексеми чи їхні варіанти паспортизовані за групами говірок. Він дає змогу систематизувати інформацію про поширення лексем у середньонаддніпрянському ареалі, об'єктивно представити його внутрішнє членування.

Ключові слова: словник середньонаддніпрянських говірок, реєстрове слово, ареальний принцип, середньонаддніпрянський ареал, внутрішнє членування, група говірок.

Актуальність. Лексичний склад діалектної мови є найбільш динамічним, зазнаючи впливу як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Насамперед це бурхливі суспільно-економічні та культурні зміни в житті суспільства кінця XX – початку XXI ст., що викликали деактуалізацію одних реалій і появу інших. Відходять у небуття носії традиційної матеріальної та духовної культури, а отже, лексикографічне опрацювання діалектної лексики постає невідкладним завданням сучасної лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Упродовж останніх десятиліть українську діалектну лексикографію поповнила низка праць, що репрезентують лексику всіх трьох наріч, хоч й охоплено не всі говори. Зокрема, О. І. Бондар, який проаналізував розвиток українського діалектного словникарства на початку XXI століття, зазначає, що «з 2000 до 2011 року вийшло 30 діалектних словників, словничків і матеріалів», причому найбільше представлено лексичну систему південно-західного наріччя (18 лексикографічних

праць), меншою мірою – південно-східне та північне (відповідно 8 і 4 словники чи матеріали до них). Дослідник констатує, що серед говорів південно-східного наріччя «найбільше лексикографічних видань (5 словників) припадає на слобожанські говірки», 3 видання репрезентують лексику степових говірок, однак «середньонаддніпрянським говіркам не присвячено жодної лексикографічної праці» [1, с. 172–174].

Концепцію укладання словника середньонаддніпрянських говірок було презентовано восени 2012 року на Міжнародній науковій конференції, присвяченій визначному лексикологові й лексикографу Леонідові Сидоровичу Паламарчукові, де означено основні положення цієї праці: укладання реєстру провадити за збірниками діалектних текстів, що є графічним відображенням фонозаписів з електронної фонотеки середньонаддніпрянських говірок, подаючи таким чином докладну характеристику лексичного значення слів, їхні граматичні та стилістичні характеристики; представити насамперед найбільш виразні лексичні особливості середньонаддніпрянського говору, що їх відрізняє від літературно нормативних словотвірне, фонетичне, акцентне, граматичне оформлення та семантика, а також номінації, пов'язані з побутом, особливостями господарювання, народними промислами, звичаями, віруваннями, обрядовістю тощо. Також було вказано на специфіку й способи тлумачення лексем [2, с. 177–185]. Одним із засадничих принципів укладання словника середньонаддніпрянських говірок є репрезентація географії реєстрових слів за їхніми групами: центральні, північні, східні, західні, південні чи вказівка на поширення в усьому ареалі, що актуалізує мету та завдання статті.

Мета статті – репрезентувати географію різних варіантів реєстрових слів словника, засвідчених в ареалі середньонаддніпрянських говірок.

Матеріали і методи дослідження. Локалізацію реєстрових слів за ареальним принципом уможливорює лінгвогеографічна характеристика досліджуваного континууму [3, с. 6–48; 4, с. 250–319; 5, с. 13–98] та відповідне текстографічне підґрунтя (ГПК, ГЗП, ГЧ), що дає змогу систематизувати інформацію про поширення лексем у середньонаддніпрянському ареалі.

Результати дослідження та їх обговорення. Середньонаддніпрянські говірки неоднорідні в діалектному відношенні, про що свідчать праці дослідників 60–70-х років ХХ ст. (В. С. Ващенко, І. О. Варченко, А. П. Могила, П. С. Лисенко, А. Д. Очеретний) та кінця ХХ – початку ХХІ ст. [3; 4; 5]. На підставі лінгвогеографічного вивчення фонетичної і фонологічної систем установлено внутрішнє членування: виокремлено діалектні зони – центральну, північну, південну, східну та західну, у межах яких функціонують окремі групи говірок. У центральній зоні поширені говірки з найбільш типовими для середньонаддніпрянського говору особливостями, тоді як говіркам північної, південної, східної та західної зон властиве збереження основних рис середньонаддніпрянської основи поряд із нашаруванням на неї ознак інших діалектних систем. У реєстрі словника цю ареальну диференціацію виразно відображено в лексичних, семантичних, словотвірних, фонетичних, акцентних і граматичних варіантах реєстрових слів.

Теоретичним підґрунтям класифікації матеріалу став вироблений у лінгвогеографії ареальний принцип, згідно з яким лексику діалектів поділяють на непротиставну та протиставну, а в складі останньої виокремлюють типи й підтипи, що виникли на основі семантичної спільності лексем, матеріальної спільності кореневої морфеми (при відмінностях словотворчої будови), матеріальної спільності слова при семантичних відмінностях (повних і часткових), відмінностях фонетичного оформлення (фонетичний склад, наголос), особливостях граматичних характеристик слова [6, с. 173; 7, с. 41].

До непротиставного типу належать ті реєстрові слова, що відображають специфіку матеріальної та духовної культури населення Середньої Наддніпрянщини, зокрема, це лексеми на позначення:

– місцевих страв: **затірка** ¹зат'ірка, -и, тільки одн., жін. р., кул., заст., 'перша страва, приготовлена із звареного в киплячій воді розтертого з водою борошна': ¹**зат'ірку** / *то це кажин ден'* ¹**зат'ірка** / *с'ї час ни* ¹робл'ат' / *а то* ¹д'ї ¹**зат'ірки** *за*терл'а / *зв*а'рил'а // *йак*

це / борошенце так / туди сол' у'сипал'а / і тут му'ка / і тут поли'вайе / і тут во'на та'ке
 робит' / н'і то во'но мокре / н'і то су'хе / і та'ке ж во'но / і тут ок'р'іп ки'пит' / у'кинул'и /
 м'ішайут' / і та'ка **зат'ірка** ше й куди / (Мк); **зат'ірку** зати'рал'и у мис'ц'і ви'л'ик'ий /
 п'росто борошно поли'вал'и во'дич'койу сол'о'нен'койу там і той тер'л'и по мис'ц'і і
 вки'дал'и / і о'це бу'ла **зат'ірка** / (Бг) (правобережні й лівобережні центральні
 середньонадніпрянські говірки); **кваша** кваша, -і, тільки одн., жін. р., кулінь, заст., 'солодка
 рідка страва із запареного водою житнього, пшеничного, гречаного борошна з додаванням
 сухофруктів': **квашу** ро'бил'и / **квашу** з житнього борошна за'пар'уйимо // і по'ставим на
 пи'ч'і ту **квашу** там у кут'ку / во'на вигра'вайиц':а там / г'райе / г'райе / йагод туди
 в'кину / во'на г'райе і г'райе та **кваша** / виграл'ас' / о / у'же кислос'л'адка / (Крж)
 (лівобережні північні середньонадніпрянські говірки);

– традиційного селянського одягу: **карейя** карейя, -ї, -ї, жін. р., побут., 'верхній
 чоловічий одяг із вовни чи полотна у вигляді плаща з відлогою': ка'рейі бу'л'и / ка'рейя
 з'вал'ис'а та'к'і із в'ід'логойу / та та'к'і ши'рок'і та в'д'агнут' та так п'ідпи'режуц':а
 та й 'ход'ат' йак 'наче т'і // а і'начого ни бу'л'о // (Ст) (правобережні центральні
 середньонадніпрянські говірки); **юпка** йупка, -и, -и, жін. р., побут., заст., 'верхній теплий
 жіночий одяг із домашнього сукна, пошитий у талію, зі складками': а у нас 'ран'ше йупки
 ши'л'и сукон':і / (Крж) (лівобережні північні середньонадніпрянські говірки); то'д'і ж
 йупки бу'л'и та'к'і сукон':і / то'д'і ж о'вечки де'р'жал'и / п'р'ал'и / т'кал'и і ши'л'и / то
 во'на йупку на'д'іне / ... 'кохту на'д'іла во'на / та й у'се / 'кохточка і сп'ідничка / і йупку
 на'д'іла // (Мк) (правобережні й лівобережні центральні середньонадніпрянські говірки);

– сільськогосподарських будівель чи їхніх частин: **повітка** по'вітка, -и, -и, жін. р.,
 побут., 'виплетене з лози та обмазане глиною приміщення для худоби': та'к'і по'в'ітки
 п'л'етин'і і 'рании в йіх ди'р'жал'и ко'рови / бо 'рании о'ц'іх са'райів ни бу'л'о / (Хт)
 (лівобережні північні та лівобережні й правобережні центральні середньонадніпрянські
 говірки); **хижа** хижа, -і, -і, жін. р., побут., 'невелике приміщення чи прибудова до хати для
 зберігання зерна та продуктів': то 'хи'жа / в'крита очи'ретом / там 'чисто у 'хи'ж'і / зерно
 в ко'ш'і / о'бично к'іш // здо'ровий к'іш і малий к'іш / мо'же 'висипат' і в'д'іжку л'убу зерно
 (Гн) (лівобережні північні середньонадніпрянські говірки);

– звичаїв та обрядів: **потрусини** потрусини, -□, тільки мн., обряд., заст., 'четвертий
 день весільного тижня, коли до батьків молодой ідуть весільні гості з боку молодого': на
 дру'гий ден' моло'ду пири'воз'ат' / так / на т'рет'ій ден' ни'сут' йій с'н'ідат' // на
 чит'вертий ден' і'дут' шу'кат' у'же ж бат'ки / і'дут' шу'кат' доч'ки / а ті ж і'дут' на
пот'русини / і так 'ц'ілий 'ти'ждин' мо'тал'ис'а // (Мк) (правобережні центральні та
 південні середньонадніпрянські говірки); **посмалить** посмалит', -ю, -ять, обряд.,
 'очистити вогнем весільний поїзд молодого перед тим, як пустити у двір молодой':
 при'ход'ат' / а тут у'же сто'ла 'винисл'и // і **посмалил'и** йіх / запалил'и там шос'
 йа'кус' / ку'сочок жи т'і'йейі со'ломки там а'бо шо / **посмалили** / шоб во'ни пири'с'кочили /
 шоб во'ни пири'шли 'чириз у'сей во'гон' / шоб бу'ли 'мужн'і / хо'рош'і // (Хац)
 (правобережні центральні середньонадніпрянські говірки) та ін.

Лексичне протиставлення на ґрунті семантичної спільності лексем у різних групах
 середньонадніпрянських говірок простежуємо на прикладі неоднакових реєстрових слів,
 що репрезентують одну сему, однак поширені в різних групах говірок:

– 'видовбані дерев'яні ночви для прання й купання': **ночви** 'ночви, тільки мн., -□
 побут., заст.: **ночви** та'к'і дов'бал'и / та'ка дири'вина товс'та / здо'рова / із 'дерева
 ро'бил'и / хто зай'мавс' куп'л'али **ночви** / на ба'зар'і прода'вал'ис'а / називал'ос'а **ночви**
 во'но / ви'рубувал'и / і там 'д'іток купал'и / і п'рал'и в 'ц'ому // (Дрз) (у більшості
 середньонадніпрянських говірок) – **вагани** вага'ни, тільки мн., побут., заст.: ота'к'і
 йаши'чки / йак о'це на с'ірни'ки / вобше із хви'нерки / а то'д'і кл'ал'и туди 'сало і
 п'ідн'і'мал'и так на **вага'ни** / чи 'ночви / шоб ст'і'кал'о / (Кр) (у лівобережних центральних
 та правобережних південних середньонадніпрянських говірках);

– ‘кисломолочна страва з праженого молока, заправленого сметаною’: **ряжанка** ¹р'ажан'ка, -и, тільки одн., жін. р., кулін.: а ¹р'ажан'нку / ¹парим мол'око / щоб воно бул'о к'раснин'ке чирво'нен'ке / а тод'і захо'л'оне / прихоло'оне / ¹кидайим смитану // в'кого / с'к'іки йе / ¹б'іл'ше смитани в'кине / то луча ¹р'ажан'ка / а йак т'рошки / то шо кис'лак та й усе / та так і ¹р'ажан'нку робим // (Скр) (у більшості середньонаддніпрянських говірок) – **варюванка** вар'уванка, -и, тільки одн., жін. р., кул., ¹вар'уванка / мол'око за'пар'увал'и / смитано'у завда'вал'и і та'ка до'бра ¹вар'уванка полу'чал'ас' / ой до'бра // йа вже да'вно йіл'а та'ку ¹вар'уванку // (Хв) (у лівобережних центральних середньонаддніпрянських говірках); **колотуша** коло'туша, -'і, тільки одн., жін. р., кулін, ‘ряженка, страва із топленого молока, заправленого сметаною’: а на п'разник шо го'товил'и / це було ¹мати кор'ж'і / ¹коло'туш'і на'робл'ат' / це було ¹мати с'парут мол'око / ¹гарно мол'око с'париц'а / ¹вихолоне / а тод'і завда'йут' смитано'у йо'го / і воно йак з'с'адиц'а ¹коло'туша / та'ка гарна було / гус'та / о'це кор'ж'і йіл'мо / і ц'у ¹коло'тушу / кол'ис'ни було ¹лакомства // (Дрз) (у західній частині правобережних центральних середньонаддніпрянських говірок);

– ‘післявесільні обрядодії, коли свати ходили в гості одне до одного в першу (чи й другу) неділю після весілля’: **пиритягини** пирит'агини, -□, тільки мн., обряд., заст., там ¹вигнал'а ма'ти го'р'іл'ки читвир'тину / ¹кажут' бул'о читвир'тину / дак і коро'вай одбу'л'и / і с'вад'бу ¹дбу'л'и / і ше й ¹пирит'агини ¹дбу'л'и / (Брл) (у лівобережних північних середньонаддніпрянських говірках); **покалачини** пока'лачини, -□, тільки мн.: у нас'тупну не'д'іл':у з'ат' з доч'кою і ¹р'ідними приї'їж:айут' до бат'к'ів у го'ст'і на ¹пока'лачини // гу'л'айут' там / а тод'і не'ре'ход'ат' до моло'дого / ¹йаки'чо це в од'ному се'д'лі / то в той же ден' / а ¹йаки'чо в д'ругому / то ¹пока'лачини в од'них на ¹одну не'д'іл':у / а в д'ругих на д'ругу не'д'іл':у // (Мр) (у лівобережних північних середньонаддніпрянських говірках).

У словнику середньонаддніпрянських говірок засвідчено чимало лексем, що мають спільну кореневу морфему, однак різняться відмінностями словотворчої будови. Зокрема, у більшості середньонаддніпрянських говірок ще пам'ятають лексему **бадя** (ба'д'а), що позначала велике дерев'яне відро біля криниці-журавля: ¹о'такий жу'равел' о'це'його / і на ¹йому о'це ж ¹ба'д'а / а ту'ди / там шо ро'били / там із кол'госпу го'нили скот (Юш), тоді як у говірках східної периферії ареалу, які ми кваліфікуємо як мішані [4, с. 307–308], із цим же значенням засвідчено словотвірний варіант **бад'ейка** (ба'д'ейка): там ни в'ідро / а та'ка ¹ба'д'ейка / (Трб). У правобережних центральних середньонаддніпрянських говірках на позначення киселю, відвару з бузини, заправленого борошном, зафіксовано словотвірний варіант **бузов'ник**: ¹йак о'це пос'тигнит' у нас бузи'на / а тод'і й ¹бузов'ник ва'рил'и // бузи'ни на'р'ве / по'мийе / ок'р'іп ки'пит' / ц'у бузи'ну ¹кида'йут' у ок'р'іп ту'ди ж / ¹сахару тод'і ни ¹кидали ж / а ¹кидали та'к'і ж із гру'ш / ¹о'та'к'і бу'л'и / гни'л'ички / ту'ди / а ну ви'ходе до'бре / шо йіж і ¹хочиц'а // (Мк), а в лівобережних – **буз'иник**: та о'це ж та'ке ¹йак на'рос'те бузи'на / то ¹вар'ат' ¹буз'иник // а ¹йак йо'го ¹вар'ат' // на'чистит' бузи'ни / на'кидат' х'рукт'ів ту'ди / бо тод'і шче і ¹сахару / і бур'а'ки ро'бил'и / а ¹сахару ¹мало було // ни ¹купиш н'іг'де // та за'правиш йо'го ¹борошном та ¹х'руктами / та і ха'роше // та'кий ¹буз'иник // (ВБ).

У реєстрі словника фіксуємо лексеми, що мають спільну матеріальну основу, однак різняться семантикою, причому такі відмінності можуть бути повними та частковими. Перший різновид репрезентує лексема **масл'анка**, -и, -и, жін. р., побут., заст., що в правобережних центральних середньонаддніпрянських говірках позначає дерев'яну діжечку для збивання масла: у ¹масл'анц'і ¹били смитану / та'ка ¹палічка з кру'жалцим на кон'ц'і з д'іро'чками / і о'то си'диш і б'йеш ¹масло (Грб) та невелику видовбану дерев'яну діжечку для зберігання сиру, масла під час посту': мол'око зб'і'рал'и у д'іжич'ки / сир / ¹масло к'л'ал'и у д'іжеч'ки ма'лен'к'і / в ¹масл'анку ¹кажут' / та'ка ¹д'іжичка ма'лен'ка / ту'ди сир с'топтувал'и і ¹масло к'л'ал'и / (Х) [Март, 2000, к. 96], а в південній частині досліджуваного ареалу вона має іншу семантику: кул, ‘рідина, що залишається після збивання масла’: мат' ¹р'ідка смитана / чо'с' ба'гато ¹масл'анки (Тш).

Часткові відмінності в семантиці лексем простежуємо на прикладі лексеми *боришч*, -у, тільки одн., чол. р., кулін., що в більшості говірок реалізує сему 'традиційна українська перша страва з увареного буряка, картоплі, капусти та інших овочів і зелені, заправлена товченим салом із цибулею та часником або підсмаженим салом із цибулею': *боришч* // *на|чишч'у кар|топл'і / і бур'ач|ка зот|ру / бо вже зу|б'ів ни|має / морк|винку / а то|д'і шчав|л'у / та л'обод|и / ну в нас л'обод|а йе на гор|од'і жовта / та ци|бул'ки та к|ропу / та за|жаришч'а / та й боришч* // (Скр); *ми|н'і о|це боришч там чи квасо|лину в|кинув / там чи т|рохи м'н'аса / капу|стинку / кар|топл'у / зас|мажив і о|це ми|н'і боришч* (Вс), а в правобережних північних і західних середньонаддніпрянських говірках ця лексема відома ще й із семантикою 'квас із буряка, який використовували як напій або для приготування борщу': *боришч* *кл'али то|же у д'іж|ках / о|це бур'а|ки чир|воні оц'і|во та|к'і стол|ов'і / і ка|пуста / на|клав д'іж|ичку бур'а|к'ів з ка|пустойу / на|лив во|дойу / у|кис / і це та|кий квас на вс'у |з'іму / боришч |варимо / на вс'у |чисто |з'іму хва|тайе* / (Дрз). У правобережних говірках Черкащини (центральні середньонаддніпрянські) засвідчено обрядове значення лексеми *боришч*: обряд., заст., 'обрядодія післявесільного циклу, що відбувалася через тиждень після весілля в домі молодого, коли молода варила борщ і пригощала ним близьку рідню': *а то|д'і вже ж йак с|вад'бу в'ідбу|ли / то на д|ругий тиж|дін' треба шоб моло|да жи|ла ж у молодого і нава|рила боришч|у // нази|вавс'а боришч* // (Врб). Усі зазначені семи пов'язані внутрішнім підпорядкуванням похідних значень: 'квас із буряка, який використовували як напій або для приготування борщу' → 'традиційна українська перша страва із бурякового квасу чи увареного буряка, картоплі, капусти та інших овочів і зелені, заправлена товченим салом з цибулею та часником або підсмаженим салом із цибулею' → 'обрядодія післявесільного циклу, що відбувалася через тиждень після весілля в домі молодого, коли молода варила борщ і пригощала ним близьку рідню'.

Особливо чітко розмежування говірок репрезентують відмінності фонетичного оформлення реєстрових слів (фонетичний склад, наголос). Розглянемо цей різновид на прикладі реєстрового слова *огірок* 'невеликий продовгуватий плід овочевої городньої культури родини гарбузових із сланким стеблом'. Фонетичні варіанти *гу|рок* та *г'і|рок* чітко диференціюють північні та центральні говірки [4, к. 12, с. 58]: *да в д'іж|ку с|топчимо миз гур|ками / с'в'іж|их гур|к'ів бул'о ж ото кл'а|дем* / (Кв) (у лівобережних північних середньонаддніпрянських говірках) – *ка|пусту кл'ал'и / г'і|рки / тирик|а|дадут' г'і|рками у д'іж|ках у боч|ки ни об|йі|тес'а* / (Гл) (у лівобережних центральних середньонаддніпрянських говірках), причому в говірках центральної групи паралельно з *ог'і|рок*, *г'і|рок* функціонують ще й варіанти *вг'і|рок* у лівобережних: *йак те|пер го|товл'ац'а / то|д'і ж ни бу|ло / мож|ит' сало на|р'ізане |бут' / вг'і|рок / ци|бул'а на стол|ах на д|ругий ден* (Ск) та *уг'і|рок* у правобережних: *уг'і|рки сол'ил'и / капу|сти скла|дал'и / квас к|васил'и* / (Ст). У західній групі, які ми кваліфікуємо як перехідні середньонаддніпрянсько-подільського та середньонаддніпрянсько-волинського типів, засвідчено фонетичний варіант *гойі|рок*: *у|се |садим / і поми|дори |садим / і |перец' |садим / і кар|топл'у |садим / і гойі|рки |садим / ... все |садим* // (Трч).

Лівобережні середньонаддніпрянські говірки можна диференціювати за фонетичним оформленням лексеми *і|кона* 'живописне зображення Бога чи святого': фонетичний варіант *в'і|кона* поширений у їхній північній частині: *с'у|ди ж у|же ми|не йак ви|л'а / да на по|роз'і в'і|кону розда|вил'и // |кажут' / і жит' ни |буди / а йа при|жи|л'а / йа|би вс'і так жи|л'и / і |гарно / і д|ружно ми жи|л'и* (Брл), а в центральній – його відповідниками є *и|кона* нерідко паралельно з *і|кона*: *на пе|редн'ій ст'ін'і по|верх |в'ікон / сто|йала ше по|лиц'а / т'у|ди / йак сти|кли хл'і|б та про|чах / пок|лали на по|лиц'у хл'і|б / и|кони |вис'іли / руш|ни|ки |вис'іли* / (Жв).

Протиставні лексичні відмінності акцентного різновиду здебільшого репрезентують опозицію *північні* : *центральні* або *центральні* : *західні* середньонаддніпрянські говірки. Так, варіант із наголошеним першим складом *и|цебур* 'широка низька діжка з двома вухами для помий і замішування худобі' поширений у крайніх північних лівобережних і правобережних

говірках досліджуваного ареалу: **цебе"р** де"рив"аний / **цебе"р** / *це такий зробле"ний з дере"ва / так в"род'ї діже"чка з ручками* (Лц); ну називайц"а во"но **цебир** // ... д"ругий раз / шоб ко"рова ни вибил"а **цебра** / *то висипайут' у жо"лоб / а йак п"є / то п"їдсу"вайут' цебра* / (Кж), тоді як форма з наголосом на другому складі **циб"ер** переважно властива центральним середньонаддніпрянським говіркам Київщини: **циб"ер** був // *ко"ров'ї м'їшали // такий з дво"ма ти"ми ушима / отак'ї уш'ї т'ї / і ту"ди за"ложували л"омаку / то то"д'ї було так ни в"їз"мите / ну та"ку товст"ен'ку / товст"ен'ка та"ка / ... а то"д'ї на ту ло"маку ни"сем ко"ров'ї / чи там кон'ї ж бу"ли / то так називавс"а циб"ер* (Іс). У північних і центральних середньонаддніпрянських говірках лексема **накидка** 'домоткана вузенька скатерка з валу' має наголошений перший склад: *с"катирт' т"кал"ас"а ши"рока та"ка / а на"кидку у"же т"кал"и у"зесин'ку / уз"ку / то на"кидка називал"ас'* (Хц); *отут чоло"в'їк т"кав / до с"мерти т"кав гарно // бул"о с"кати"р'т'ї та"к'ї ч"ут' / то ти"пер йог"о н"їх"то / то на"кидка бул"о називайц"а / шоб це на"кажин ден' на с"т"їл / а с"катирт' / це вже гарно вит"кано* // (Кд), а в правобережних південних – наголос падає на другий склад: *на"кидка ву"зен'ка / та"к'ї на"кидки робили / пи"риписан'ї по кра"їях чи чир"вонойу чи син"ойу ниткойу* // (Стц) [див.: 3, к. 24].

Граматичні лексичні діалектні відмінності здебільшого репрезентовані формами різного роду. Так, лексема **к'рижма** 'два-три метри тканини (зараз великий рушник), що хрещена мати дарує дитині на хрестини' у формі жіночого роду поширена в лівобережних центральних середньонаддніпрянських говірках: **к'рижма** *це на пл"ат":а чи на со"рочку ж / там два з пол"овиною метри т"реба / от і ни"суть к'рижму у ц"еркву / хл"їбину би"рут' і д"рош'ї брал'и по"пов'ї // п"їп пох"рестит'* (Хв), тоді як у правобережних західних і південних фіксуємо варіант середнього роду **к'рижмо**: *у ц"еркв'ї там бат"ушка йог"о ми"рує / во"дичкойу поли"ває св"а"ченою / купайе в:о"дичц"ї / мо"литву чи"тайе / і то"д'ї об"моту"ють йог"о к'рижмом / хриш"чена би"ре обов'яз"ково к'рижмо / чи два метри к'раму / чи три метри к'раму* (Дб); *йак ди"тину хри"стит' / то ку"ма би"ре хл"їбину / к'рижмо / два метри т"реба / шоб п"їдири"завс' отак"ог"о / та до зим"л'ї кра"її бу"ли* (Ів). Здебільшого в середньонаддніпрянських говірках лексема **вирс"тат** 'ткацький верстат' має форму чоловічого роду: *та знов такий вирс"тат та мо"тайут' й"її / а то"д'ї вже в вирс"тат за"л"ожу"ють та т"кайут'* (Пд), причому в частині правобережних північних середньонаддніпрянських говірок форма чоловічого роду має м'яку основу **ве"рс"тат**, -а, -и: *бо оцей ве"рс"тат' в"їн ни в"кажного був ... / це х"вабрика ц"їла / та це на вс"у хату та"ке йак розс"тавиш* / (Гр), а в лівобережних набуває форми жіночого роду: **ве"рс"тат**, -ї, -ї: *мати т"кал'а бул"а гарна в нас сил"но / ве"рс"тат' бул"а в хат'ї* / (Кв).

Висновки та перспективи дослідження. Отже, у словнику середньонаддніпрянських говірок реєстрові слова репрезентовано за їхніми групами (центральні, північні, східні, західні, південні) чи вказано на поширення в усьому ареалі, що вможливило об'єктивну характеристику лексичного складу досліджуваного континууму. За ареальним принципом у реєстрі словника представлено непротиставні лексичні діалектні відмінності, що відображають традиційну матеріальну та духовну культуру середньонаддніпрянців, і протиставні, реалізовані в лексичних, семантичних, словотвірних, фонетичних, акцентних і граматичних варіантах реєстрових слів. Такий підхід реалізовано в словникових статтях, де лексеми чи їхні варіанти паспортизовано за групами говірок. Він дає змогу систематизувати інформацію про поширення реєстрових одиниць у середньонаддніпрянському ареалі, унаочнити його внутрішнє членування за матеріалами лексики, а тому є перспективним для використання в інших лексикографічних працях.

Умовні позначення говірок

Дрз – Дрозди, Кж – Коженики, Мк – Макіївка, Скр – Скребиші Білоцерківського р-ну, Іс – Ісайки, Кд – Киданівка, Х – Хохітва Богуславського р-ну, Гр – Гребені, Юш – Юшки Кагарлицького р-ну, Кв – Ковалин, Лц – Лецьки, Хц – Хоцьки Переяслав-Хмельницького р-ну, Дб – Дубівка Таращанського р-ну, Трч – Торчиця Ставищенського р-ну **Київської обл.**; Брл – Бирлівка Драбівського р-ну, Грб – Горобіївка Канівського р-ну, Кр – Кропивна, Хв – Хвилівка Гл – Гельмязів, Ск – Скориківка, Пд – Підставки

Золотоніського р-ну, Ст – Старосілля Городищенського р-ну, Врб – Вербівка Городищенського р-ну, Бг – Богодухівка, ВБ – Велика Бурімка, Вє – Васютинці, Жв – Жовніне Чорнобаївського р-ну, Хац – Хацьки Черкаського р-ну, Тш – Ташлик Смілянського р-ну, Ів – Іванівка, Стц – Стецівка Чигиринського р-ну **Черкаської обл.**; Мр – Мар'янівка Гребінківського р-ну, Крж – Крижанівка, Трб – Трубайці Хорольського р-ну, Гн – Гінці, Хт – Хитці Лубенського р-ну **Полтавської обл.**

Список використаної літератури

1. Бондар О.І. Розвиток українського діалектного словникарства на початку ХХІ століття. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія* : збірник наукових праць. Київ : КММ, 2012. С. 171–176.
2. Мартинова Г.І. Специфіка реєстру й тлумачення лексем у словнику середньонадніпрянських говірок. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія* : збірник наукових праць. Київ : КММ, 2012. С. 177–185.
3. Мартинова Г.І. Лінгвістична географія Правобережної Черкащини. Черкаси : Відлуння, 2000. 265 с.
4. Мартинова Г. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика. Черкаси : Тясмин, 2003. 365 с.
5. Щербина Т.В. Ареалогія середньонадніпрянсько-степового порубіжжя. Черкаси : Видавець Андрощук П. С., 2009. 346 с.
6. Лінгвістичная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак. Мінск : Навука і техника, 1968. 320 с.
7. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ : Наукова думка, 1990. 269 с.

Умовні позначення джерел

- ГПК – Говірки Південної Київщини : *Збірник діалектних текстів* / Упорядники Г. І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2008. 370 с.
- ГЗП – Говірки Західної Полтавщини : *Збірник діалектних текстів* / Упорядник Г. І. Мартинова. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2012. 325 с.
- ГЧ – Говірки Черкащини: *Збірник діалектних текстів* / Упорядники Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2013. 870 с.

References

1. Bondar, O. I. (2012). Rozvytok ukraïnskoho dialektnoho slovnykarstva na pochatku XXI stolittia [Developing Ukrainian dialect lexicography in early 21st century]. *Ukrainska i slov'ianska tлумachna ta perekladna leksykohrafiia* [Ukrainian and Slavic interpreting and translating lexicography]: naukovi zbirnyk. Kyiv : KMM, 171–176 (in Ukr.).
2. Martynova, H. I. (2012). Spetsyfika reiestru y tлумachennia leksem u slovnyku serednonadniprianskykh hovirok [Special features in registering and interpreting lexemes in the Mid Upper Dnieper patois dictionary]. *Ukrainska i slov'ianska tлумachna ta perekladna leksykohrafiia* [Ukrainian and Slavic interpreting and translating lexicography] : naukovi zbirnyk. Kyiv : KMM, 177–185 (in Ukr.).
3. Martynova, H. I. (2000). Linhvystychna heohrafiia Pravoberezhnoi Cherkashchyny [Linguistic geography of the Right bank Dnieper Cherkassy region]. Cherkassy : Vidlunni, 265 (in Ukr.).
4. Martynova, H. (2003). Serednonadniprianskyi dialekt. Fonolohiia i fonetyka [Mid Upper Dnieper dialect. Phonology and phonetics]. Cherkassy : Tiasmyn. 365 (in Ukr.).
5. Shcherbyna, T. V. (2009). Arealohiia serednonadnipriansko-stepovoho porubizhzhia [Areal studies of the Mid Upper Dnieper and Steppe border]. Cherkasy : Vydavets Androshchuk P. S., 346 (in Ukr.).
6. Linhvystychnaia heahrafiia i hrupoўka belaruskikh havorak [Linguistic geography and classification in the Bielarussian patois]. Minsk : Navuka i tekhnika, 1968. 320 (in Bielarussian).
7. Hrytsenko P. Yu. (1990). Arealne variuvannia leksyky [Areal variations in lexical units]. Kyiv : Naukova dumka, 269 (in Ukr.).

H. I. MARTYNOVA. MID-UPPER DNEPER PATOIS LEXICON: THE REGISTERED LEXEMES MAPPING

Summary. Introduction. The article represents basics for the concept of compiling a Mid-Upper Dnieper patois lexicon, as well as featuring and interpreting its lexemes, with the emphasis on the principal lexicography foundations – the representation of the lexemes according to the patois grouping.

Purpose. Representing various mapping variants for the registered lexicon verified within the Mid-Upper Dnieper patois area.

Results. Registered stock is classified according to the lingua geographical area principle, the lexemes being divided into non contrastive and contrastive, the latter distinguished into types and subtypes on the basis of common semantic meaning for the lexemes, of the actually common root morpheme (with different word building peculiarities), of the actual common lexeme for the semantic differences, of the different phonetic features and the peculiar grammar. In the lexical register the area

differentiation is fully reflected in the lexical, semantic, word building, phonetic, accent bound and grammatical variants of the registered lexemes.

Originality. *The article originally represents the applied area principle in the lexicography practice. The lexemes registered under the Mid-Upper Dnieper area according to the patois texts are represented in connection with their location within patois groups.*

Conclusion. *The peculiarity of the stock of the Mid-Upper Dnieper patois lies in representing registered lexemes according to groups (central, northern, eastern, western, southern ones) or indicating their spread within the area that enables thorough study for the stock under consideration. According to the area principle, the registered stock represents non-contrastive lexical dialectal differences demonstrating traditional basic and spiritual culture of the speakers, as well as contrastive ones being realized in lexical, semantic, word building, phonetic, accentual and grammatical variations of the registered words. The approach has been analyzed in the entries in which lexemes or their variations have been registered according to the patois groups, so that to arrange the information on the spread of the registered lexemes in the Mid-Upper Dnieper area, to demonstrate their inner division according to the lexical stock and to this effect it is quite promising to be applied in other lexicography works.*

Key words: *Mid-Upper Dnieper patois lexicon, register word, areal principle, Mid-Upper Dnieper area, internal division, group of dialects.*

Надійшла до редакції 27.02.19

Прийнято до друку 04.03.19